

Ils morins – in fier chaud

In cliniez tradiziunal engiadinais en discussiun

■ (rtr/fmr) **Ils morins èn bler dapli che be ureglins d'aur ed emagl. Per las Engiadinaisas èn els ierta charezada che vegn dada vinavant da mamma a figlia. Il chau dad in um nair, il morin, è lur Engiadina per pender vi da l'ureglia.** Ils morins èn ureglins tradiziunals en Engiadina – ureglins fatgs or dad aur ed emagl, cun si la fatscha dad in um da pel stgira. En temps dal moviment da Black Lives Matter, che scurlatta er l'Europa, pon quests morins però dar da discutir: Èsi ozendi anc legitim ed inditgà da purtar vi da las ureglas figuras da «people of colour»? Èn tals ureglins perfin in simbol rassistic? E tge din persunas da pel stgira da quest ureglin?

«Ils morins n'èn betg rassistics per mai»

Era l'aurera *Jeanette Xayaboun-Probst* a Cuira enconuscha questa dumonda – ord raschuns professiunalas. Ella è pasiunada per ils morins. Perquai ha ella prendì si la tradiziun ed ha cumenzà avant intgins onns da far ils ureglins exclusivs. En la vitrina da sia stizun en la citad veglia èn adina exposts intgins exemplars.

Surtut per las persunas, che n'enconuschian betg las fermas ragischs engiadinaisas dals morins, saja quai in zic schreg. Ch'ins mettia en dumonda la figura da l'um nair vi da l'ureglia saja da chapir, surtut en il temp dad oz. *Xayaboun-Probst*: «L'emprim'impresiun po esser schrega perquai ch'ins na sa betg tge che quai signifitga.» Tuttina, rassistics na sajan ils morins betg, è l'aurera persvasa. Els na sajan betg negativs envers autras persunas u schizunt ina razz, ma in segn positiv da cuminanza, dad identitad engiadinaisa.

Da Venezia en Engiadina

Però co èn ils morins in summa vegnids vi da las ureglas da las Engiadinaisas? Bler è legenda, auter ha in minz vardad. Tenor la versiun la pli profana han ils morins lur ragischs a Venezia. Probabel cun ils randulins è il cliniez alura arrivà en Engiadina, sco regal u souvenir, custai-vel, pitschen e bain transportabel, tipic venezian. Or dad in regal casual è daventada sur las generaziuns alur in'ierta charezzada che las mammas devan e dattan vinavant a lur figlias, u las parentas pli veglias a las mattas e dunnas giuvnas – e quai enfin al di dad oz.

«Gia ils Romans enconuschevan l'um nair vid l'ureglia»

La figura da l'um nair è ina part integrada da l'istorgia da Venezia. Sco ina da fitg paucas expertas en il mund è s'occupada l'istorica d'art e curatura da museum *Anastazja Buttitta* dal Umberto Nahon Museum of Italian Jewish Art a Jerusalem cun il cliniez da Venezia.

Ella n'enconuscheva betg ils morins engiadinais – che sajan tenor ella parents cun ils morins da la citad croata Rijeka, per talian Fiume. Perquai di l'istorica d'art envers RTR: «Ils morins engiadinais correspundan fermamain als 'morini fiumani'.» Anc oz vegnian purtads ils «moretti veneziani» cun superbia sco expressiun da la multiculturalitad da Venezia, raquinta Buttitta. Ed en connex cun las discussiuns da purtar u betg tal cliniez manegia ella: «Ils Venezians fissan schocads sch'ins schess che lur 'moretti' sajan rassistics.»

Cun quai ch'i sa chattian en la figura da l'um nair, il mor, morin u moretto, talmain bleras fassetas da l'istorgia na possian ins betg simplamain classar els sco cliniez rassistic. Els hajan da far cun

la veneraziun per sontgs da pel stgira, per success en cumbats, cun legendas ed exotissim – ed i saja anc pli cumplitgà, di l'istorica d'art. Ureglins da quest gener hajan gia purtà ils Romans. A quels saja stà tuttina tge color ch'auters umans avevan. Ils Romans hajan gì be las categorias dad umans cun success ed umans senza. Per savair dapli veglia quai dapli perscrutaziun e lura er la dumonda a las persunas da pel stgira sch'ellas sa chattian offaisas dals morins.

«Superbia da purtar ils moretti»

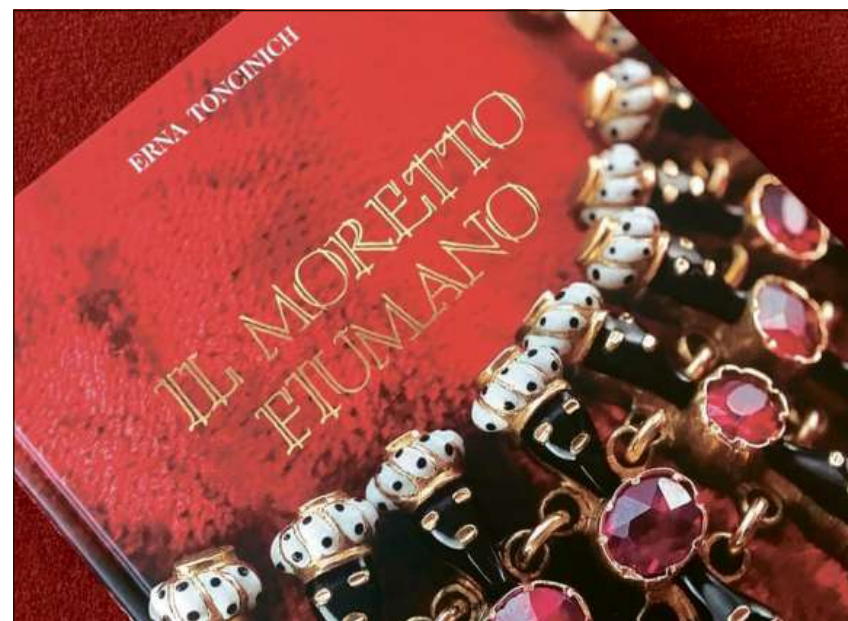
Gabriella Binkert Becchetti è ina tala persuna. Ella è vicepresidente communal da la Val Müstair e da pel stgira. Ella porta morins da tip venezian. Quai aveva ella er fatg da curt en l'emissiun Arena nua ch'ella era envidada per discurre da rassistem. *Binkert Becchetti*: «Jau n'hai mai gì retegnientschas da purtar ils morins u pensà che quai fissia in act da rassistem envers ils nairs.»

Er l'adura *Gianna Olinda Cadonau* è da pel stgira. L'Engiadinaisa na porta betg morins, els n'hajan betg tals en famiglia. Ma ella na sa sentiss ussa betg da purtar ils morins, di ella. In'offaisa na sajan ils ureglins però betg per ella, ella enconuschia la tradiziun engiadinaisa. Tuttina saja da dar al morin in sguard or dal puntg da vista dad oz e sa render conscient ch'el possa chaschunar irritaziuns. *Cadonau*: «Il morin è per mai fitg a l'ur. El è mo in'associaziun, in chau cun pel stgira e perquai la dumonda: Oh, tge vul quai dir, danunder deriva el? Ma gia questa dumonda è fitg buna.»

Quest artitgel da la redactura RTR *Isabelle Jaeger* – dal rest ina purtadra da morins – datti en ina versiun extendida cun films e contribuziuns audio sin www.rtr.ch



Retgs cun curuna da pennas e sclavs cun turban. Quai èn las duas variaziuns classicas dals morins engiadinais.



«Il Moretto Fiumano» – davart ils parents dals morins datti tranter auter er ina publicaziun da l'istorica d'art *Erna Toncinich*.